

4. Robinson, D/ Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. = [Западная теория перевода от Геродота до Ницше] / D. Robinson. – Manchester: St. Jerom Publishing. – 1997. – 450 p.
5. www. Filolog. ru.

КОЗАЦЬКА ГЕОГРАФІЯ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ» І «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ» М.С.ГРУШЕВСЬКОГО)

С.П. Запольських

Стаття присвячена визначенню особливостей репрезентації та передачі елементів мікрополя „Козацька історична географія” у складі концепту козацтво в історичному дискурсі засобами англійської мови. Основну увагу зосереджено на способах відтворення ядерних компонентів мікрополя при врахуванні впливу хронотопного контексту.

У сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється відтворенню національної специфіки концептосфер різних культур. При цьому термін „реалія” використовується для перекладацької інтерпретації результатів вербалізації особливостей національних картин світу. Існує точка зору, що перекладачі слід не окремі вербальні форми, а концепти, які за ними стоять [1]. Одним із найскравіших прикладів українських національних історичних концептів є *козацтво*, яке із століття в століття було єдиним і могутнім засобом збереження незалежності, гідності й честі України як держави. Дослідження феномену українського козацтва стало предметом численних вітчизняних і зарубіжних історичних розвідок. Інтерес іноземного читача до козацької епохи стимулює потребу вирішення питань, пов'язаних із специфікою передачі вербалізованого концепту „козацтво”.

Таким чином, мета дослідження полягає у виявленні особливостей репрезентації та передачі елементів мікрополя „Козацька історична географія” у складі концепту *козацтво* в історичному дискурсі засобами англійської мови. Завданням статті є визначення специфіки репрезентації в українській мові та перекладацької інтерпретації компонентів зазначеного мікрополя англійською мовою.

Такі обов'язкові формальні компоненти твору як суб'єкт, час і місце дії в історичних розвідках є чітко фіксованими, оскільки автор обмежений реальним історичним полем і має відтворити його хронотоп. Історик може тільки формально зруйнувати цю фіксацію через ретроспекцію, ускладнити хронологічний опис подій, порівнюючи поточні події з минулими або з тими, що відбувалися в інших регіонах і має продовжити заплановану оповідь. Тому очевидно є визначальна роль *хронотопного контексту*, визначення основних різновидів якого можливо на основі аналізу історичного розвитку феномену, виконаного істориками [2]. Для концепта „козацтво” ці контексти відповідають таким часовим відріzkам: перший етап - XV ст. – перша пол. XVI ст.; другий етап - друга пол. XVI ст; третій етап - кінець XVI ст. - XVII ст. Основним „місцем дії” на першому етапі є поняття *Степ і Дике Поле*. Для другого та третього етапів формування козацтва характерною є більш конкретна топоніміка, а саме: *Україна, Запорожжя, пороги, Дніпро, Подніпров'є, Низ, волость*.

Репрезентація смислових елементів концепту в творі є статичною на певних етапах, що і відбивається у хронотопному контексті. Це дає підстави для висунення гіпотези про зміни у складі вербалізованого концепту залежно від хронотопного контексту, який спричиняє зміни у використанні мовних і мовленнєвих засобів, що слугують для його опису і логічно припустити, що певному етапу еволюції явища мають відповідати одні й ті самі вербальні засоби його репрезентації, що має бути відповідно відтвореним у трансляті.

У творах М.С. Грушевського концепт «козацтво» репрезентовано різними елементами історичної географії в залежності від етапів формування козацького

феномену, описаного в творах, що узгоджується із особливостями актуалізації елементів цього мікрополя в англомовних інтерпретаціях історії України. Так, на першому етапі (приблизно XV – I пол. XVI ст.) основними компонентами мікрополя *Козацька історична географія* є топоніми *Стен і Дике Поле*, відтворене в перекладах дублюванням регулярного відповідника з комбінованою реномінацією (калькуванням і транслітерацією): *Дукі стени, Дукі Поля* [3, 196; 4, 236]; *Wild Steppes, Wild Steppes (Dyki polia)* [6, 178; 7, 183]. Для другого та третього етапів формування козацтва дійсно характерною є конкретизація топоніміки, а саме: Україна, Запорозжя, пороги, Дніпро, Низ, волость.

Представляє інтерес той факт, що поняття «Україна» до XVI ст. не має чіткого тлумачення, оскільки топонім не чітко означено територіально. Із отриманням козацтвом політичного статусу у XVII ст. назва «Україна» вживається не для позначення території, а як «батьківщина козаччини» (Україна – це земля козаків). Козаки вживали слово «Україна» образно, для найменування своєї вітчизни [2, 171]. Тому проблемним є відтворення такого контексту як: «Запоріжців з Запорожа на *Україну*...не пускати...» [4, 236 - 237]. Перекладачі змушені поширювати структуру цього тексту через внесення додаткового пояснення: «The Zaporozhians should not be allowed into *Ukraine (that is the area north of the Rapids) from Zaporizhia*» [7, 183], тобто Україна – територія на півночі від порогів. Очевидно, що розмитість поняття «Україна» призводить до необхідності конкретизації його через знайому лексему.

Очевидним є, що транслітерація є основним способом відтворення власних назв топонімів. Однак, інколи перевага надається іншим засобам перекладу, які маскують мотивацію. Так, важливим елементом ядра мікрополя «Козацька історична географія» є топоніми «Низ» та «Запорозжя», що позначають суміжні денотати, відтворення яких потребує належної уваги перекладача.

При відтворенні понять «Низ, низове життя, низова козачина» [4, 280, 151, 138] як *the Lower Dnipro (Nyz), life along the Lower Dnipro, the Lower Dnipro Cossacks* [7, 117, 106, 107] досягається рівновага при експлікації смислу в трансляті. При цьому необхідним є поширення тексту для реконструкції семантики історичних понять оригіналу, оскільки в історизмі *Низ* та його дериватах імплікованою є локальна конкретизація.

При передачі смислу топоніма «Низ» [4, 125] спостерігається декомпресія виразу при відтворенні поняття через конкретизацію семантики назви: Низ → Нижня (частина) Дніпра, а потім калькування першого компонента й транслітерація другого – *The Lower Dnipro* [7, 96], інколи додається транслітерація (можливо для збереження історичного колориту) – *The Lower Dnipro (Nyz)*. Топонім «Низ» утворює такі деривати як «низовий» [4, 138] та «низовці» [4, 214 - 217]. Так, *низове життя, низова козачина* [там само, 138] передано як *life along the Lower Dnipro, the Lower Dnipro Cossacks* [7, 106, 107], а поняття *низовці* (Низове козацтво - власне запорізькі козаки. Більш рухлива, більш опозиційна до уряду частина козацтва [2], на якому акцентовано авторську увагу, відтворюється воно, як *the Cossacks of the Lower Dnipro (nyzovtsi)* [7, 166].

В іншому прикладі зміст топоніму передається за допомогою трансформованого відповідним чином контексту. Так, власну назву *Задніпров'я* неможливо точно відтворити англійською мовою без урахування контексту. З контексту стає зрозумілим, що історик говорить про схід України: «Одні хотіли йти в глибину *Задніпров'я*, на московську границю, інші – віддатися під протекцію хана і з ним воювати Польщу...» [3, 204] - «Some suggested that they move *east of the Dnieper* toward the border of Muscovy, others wished to seek the protection of the khan and resist Poland with his aid...» [6, 189 -190].

Досягнення смислової рівноваги при експлікації змісту в трансляті забезпечується модифікацією мовного вираження змісту оригіналу (як правило, тут спостерігаємо лінійне поширення тексту). Модифікація мовного змісту, зокрема, характерна при використанні засобу комбінованої реномінації для компенсації різниці між обсягом

транслітерованих сучасних та історичних понять: “Я бачу виразні аналогії, певні ідейні зв’язки з діяльністю Вишневецького не тільки в самій ідеї *Запорожжя*, як постійної твердині серед степового моря, але і в політиці пізніших козацьких ватажків – в їх змаганнях грати певну міжнародну роль, опираючися на сусідніх державах, котрих інтереси сходилися тут в степах.” [4, 114] – “I perceive clear analogies and some ideological links with Vyshnnevetsky’s activity not only in the very idea of *Zaporizhia* [*the Area beyond the Rapids*] as a permanent fortress in the midst of the steppe sea, but also in the policies of the later Cossack leaders – in their aspiration to play a certain international role by basing themselves on the states whose interests converged there, in the steppes” [7, 88].

З прикладів видно, що для передачі історичного поняття *Запорожжя*, перекладачі транслітерують лексему *Запоріжжя*. При цьому може виникнути непорозуміння, оскільки семантика сучасного топоніма відрізняється від оригінального. Поняття «Запорожжя (Запоріжжя, Запороги)» позначає історико-географічну територію на Півдні України, яка стала місцем розташування запорозького козацтва. «Запорожжя» займало степову територію, прилеглу до обох берегів Дніпра в його нижній течії, південніше Дніпровських порогів (в межах сучасних Дніпропетровської, частково - Запорозької, Херсонської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Донецької областей)” [2]. Отже, використання транслітерація сучасного поняття без тлумачення могло б звужити географічні межі топоніма. Тлумачення (*територія за порогами*) допомагає адекватно зрозуміти смисл оригінального історичного поняття.

Побіжно зауважимо, що логічним стає відтворення лексеми *пороги* регулярним відповідником поданим з великої літери: “Ідучи водою вгору й маючи противні вітри, як прийшли до *порогів*, то ледве не на кождім тягнули морські човни берегом через скали по двісті, по триста чоловіка, взявшись за линви...” [4, 249] – “When we reached the *Rapids*, traveling by water upstream and against the contrary winds, we dragged our sea vessels along the bank, through rocks, at almost every one of the Rapids, two or three hundred men pulling the lines at once” [7, 193].

Перекладачі “Глюстрованої історії України” пішли подібним шляхом, але транслітерували форму історичного поняття: “Тільки частина козаків під проводом Кремпського відбилася й пішла собі оружною рукою на *Запорожжя*” [3, 207] – “Only a part of Krempsky’s Kozaks succeeded in fighting their way out and departing for the *Zaporozhian region*...” [6, 192] / “Висилають наперед на *Запорожжя* всякі речі, необхідні до походу і для будови кораблів, і потім ідуть самі козаки на Запорожжя й будують чайки” [3, 237] – “First of all, they send to the *Zaporozhe – the region beyond the Dnieper rapids* – all the supplies necessary for the campaign and for the building of boats...” [6, 227].

При перекладі транслітерація назви не відтворює необхідної семантики поняття, тому вводиться з тлумаченням – “*Zaporizhia (the area beyond the rapids)*” [5, 88], далі часто лише транслітерується [8, 155]. Але у випадку, коли контекст потребує, насамперед, передачі денотативної сутності понять, застосовується тлумачення без транслітерації, наприклад: “...гетьман коронний чи його заступник має з коронним військом піти на Низ, на Запороже і організувати тамошне козацтво” [5, 174] – “...Crown hetman or his deputy and the Crown army were to march to the Lower Dnipro region, beyond the rapids, and organize the local Cossacks” [8, 155].

Дериват “Запоріжці”, в залежності від контексту, відтворюється лексемами *the Zaporozhians, the Cossacks*. Так, коли зрозуміло про яких саме козаків йдеться мова, перекладачі використовують узагальнення *the Cossacks* [4, 148], коли ж контекст потребує розмежування термінів запорозька, січова та городова (на волості) козачина [4, 139], перекладач ретельно відтворює смисли всіх термінів: “the Zaporozhian Cossacks”, “the Sich Cossacks”, “the Lower Dnipro Cossacks” “the Cossacks of the fortified towns (kozachchyna horodova)... ‘in the settled area’ (na volosti)” [7, 108 - 109]. Детальне тлумачення поняття в останньому випадку є необхідним тому, що під оригінальним терміном “городове козацтво” автор має на увазі не лише козаків, що

жили у місті, а й тих, які мешкали на околиці – “на волості” – “in the settled area”.

У перекладі “Ілюстрованої Історії України” М. Грушевського поняття “на волості” відтворене як “township”, що означає: “1. a unit of local government, usually a subdivision of a county, found in most midwestern and northeastern states of the U.S. and in most Canadian provinces; 2. (in U.S. surveys of public land) a region or district approximately 6 miles square (93.2 sq. km), containing 36 sections; 3. *Eng. Hist.* one of the local divisions or districts of a large parish, each containing a village or small town, usually with a church of its own; 4. (in Australia) a small town or settlement serving as the business center of a rural area. the business center of a town or suburb; 5. (in South Africa) a segregated residential settlement for blacks, located outside a city or town.” [9, 1411]. З дефініції поняття видно, що воно відтворює семантику подібну до семантики поняття “волость”, але у всіх значеннях має своє національне забарвлення, тому не передає необхідний соціокультурний інформаційний компонент.

Зауважимо також, що власні назви, які мають у своєму складі назви кольорів, передаються за допомогою калькування, якому передують транслітерація українського поняття: “Необережно Стефан Потоцький загнався в глибокий степ; Хмельницький пустив його, а далі обложив на потоку Жовті Води...” [3, 279] - “Stephen Potocki had meanwhile forged ahead carelessly far into the steppes without resistance from Khmelnitsky, until he suddenly found himself surrounded by the rebels at *Zhovty Vody Creek (Yellow Waters)*” [6, 279]. Але перекладачі застосовують поряд з транслітерацією калькування, коли топонім - кольоропозначення зустрічається в тексті вперше, потім він передається лише транслітерацією. Так, місто Біла Церква відтворено як *Bila Tserkva (White Church)* [там само, 182], там же при повторному використанні і далі [там же, 292, 297] - *Bila Tserkva*. У перекладі “Історії України-Руси” ці назви просто транслітеровано.

Периферія мікрополя “козацька історична географія” представлена словосполученнями, які характеризують ядерні компоненти, наприклад: “розкішні дикі пустині”, “багатство дикої запущеної природи” [3, 170], “непрístupні дніпровські околиці, плавні і ліси очеретів” [там само, 177], “Запорож... постійна твердиня серед степового моря” [4, 114] “акрополь Дніпрового Низу” [там само, 139] відтвореними в транслітації відповідно як “rich wilderness”, “natural wealth of the region” [6, 151], “unapproachable” [там же, 156], “Zaporizhia [‘the Area beyond the Rapids’] ...a permanent fortress in the midst of the steppe sea” [7, 88], “an acropolis on the Lower Dniipro” [там само, 107]. Із прикладів видно, що елементи периферії відтворено регулярними відповідниками.

Розглянуті приклади показали, що дана група топонімів досить точно відтворюється в англійських перекладах, при цьому збережена мотивація назви і, як наслідок, зв’язок з елементами інших мікрополів оригінального концепту “козацтво”.

Трапляються випадки, коли в англійській мові не можна знайти функціонального аналога, який би передавав хоч частину семантики оригінального поняття. Так, наприклад, українським *плавням* в англійській мові немає відповідника. Плавні - це заболочені й порослі очеретом та рогозою низькі береги рік, що затоплюються під час повені, які для запорозьких козаків мали виключно важливе військово-стратегічне і господарсько-економічне значення, оскільки являли собою непрístupні для ворога природні схованки [2, 383]. Тому при перекладі виникає необхідність спрощення і пояснення, у даному випадку не досить вдалого, оскільки ні про які густі ліси і водокрути з водоспадами в оригіналі мова не йде:

“...дніпровські околиці по нижче порогів, добрі тому, що за віддаленням були зовсім непрístupні старостам литовським і польським, а з другого боку, завдяки непрístupним *плавням і лісам очеретів* непрístupні й з моря, для галер турецьких” [3, 177] “The Dnieper rapids were a safe location for the Kozaks, for there they were unapproachable by the officials of far-off Lithuania or Poland from one side, and on the other *thick forests, whirlpools, and waterfalls* prevented Turkish boats from coming up the river” [6, 156 -157].

Козацький феномен виявляє зв'язок з топонімією, що має результатом перетин мікрополя “Козацька історична географія” з мікрополем “Суспільно-політична сфера” при вербалізації концепту і відтворенні його в перекладі. Так, на початку виникнення козацтва козаки – це “українські степовики”, їх заняття – “степове добування/ степовий промисел” [3, 173; 4, 134] – “Ukrainian steppe dwellers”, “Freebooting in the steppes/ steppe occupation” [6, 153; 7, 104].

У текстах зустрічаємо також поняття *низовці* [3, 153]/ *запорожці* [4, 264]/ *січовики* [3, 303; 4, 139], *волосне чи городове козацтво* [4, с. 311], що підкреслює більш чітку диференціацію у системі смислів концепту “козацтво”. Передача цих понять викликає необхідність застосування декомпресії - лінійного подовження тексту в МП: *the Lower Dnipro Cossacks* [6, 118]/ *the Zaporozhian Kozaks* [7, 258]/ *the Kozaks of the Zaporozhe/ the Sich Cossacks* [там само, 305; 108], *the Cossacks of the settled area (volosne kozatstvo or horodove kozatstvo)* [7, 242 -243], обумовлену потребою розкриття смислу понять, що перекладаються.

Таким чином, виявлено, що при відтворенні компонентів мікрополя «Козацька географія», насамперед, необхідно враховувати вплив хронотопного контексту, що уможливить створення адекватного трансляту. Типовим релевантним способом передачі елементів ядра мікрополя “Козацька історична географія” можна вважати транслітерацію (майже у всіх випадках), комбіновану реномінацію (регулярний сучасний відповідник + транслітерація / тлумачення (*Україна - Ukraine (the area north of the Rapids); Запорож - Zaporizhia ('the Area beyond the Rapids')*)), калькування + транслітерація (топоніми, які містять назви кольорів); використання ситуативного відповідника (*Задніпров'я - east of the Dnieper*); декомпресію (Низ – *the Lower Dnipro*, *низовці - the Lower Dnipro Cossacks*, *степовики - steppe dwellers*).

SUMMARY

The article deals with the peculiarities of original representation and translation into English of microfield “Cossacks Historic Geography” elements. The main attention is concentrated on the ways of nucleus elements rendering taking into account “time-space” context.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фесенко Т.А. Перевод: на гранях культуры и когниции // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дм. Бураго, 2003. - Вип. 6, Т. IV: Міжкультурна комунікація. Теорія та практика перекладу. – С. 147 – 160.
2. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002.- 568 с.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. -К.: Наук.думка, 1992.- 544 с.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11т., 12кн. – Т.7. - Козацькі часи – до р. 1625. - К.: Наук.думка, 1995. - 628 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11т., 12кн. – Т.8. – Роки 1626 - 1650. - К.: Наук. думка, 1995. - 856 с.
6. Hrushevsky M. A History of Ukraine. - Yale Univ. Press, 1970. - 629 p.
7. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus. – Vol. 7. – The Cossack Age to 1625 / trans.by Struminsky B. – Canada: Institute of Ukrainian Studies Press, 1999. - 548 p.
8. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus. – Vol. 8. – The Cossack Age, 1626 - 1650 / trans.by Olynyk M. D. – Canada: Institute of Ukrainian Studies Press, 2002. - 808 p.
9. Random House Webster's College Dictionary. – USA: New York, Random House, 1990. – 1567 p.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Д.М. Калишук

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

У наш час більше, ніж будь-коли в політиці, мова використовується не тільки як інструмент формування і вираження думки, але і як спосіб її приховування. В умовах зростаючої ролі політики і переговорного процесу в світі дедалі міцнішим стає усвідомлення того факту, що політичний дискурс – проблема не тільки політична, а й не в меншій мірі лінгвістична й культурна.